

RICHARD DAWKINS

Az Ördög Káplánja

Válogatott tanulmányok

válogatást szerkesztette

LATHA MENON

VINCE KIADÓ

A mű eredeti címe:

A Devil's Chaplain. Selected Essays by Richard Dawkins.

2003 (Boston: Houghton Mifflin)

Edited by Latha Menon

Copyright © 2003 by Richard Dawkins

A fordítás a Weidenfeld & Nicolson (London)

2003. évi kiadása alapján készült

Fordította: Angster László 2005

Kiadta 2005-ben a Vince Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja (1027 Budapest, Margit körút 64/b) A kiadásért a Vince Kiadó igazgatója felel

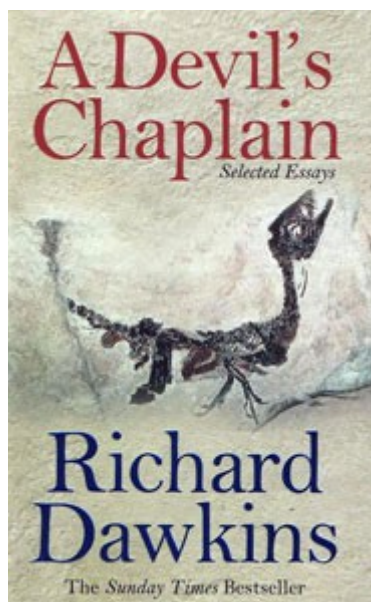
Felelős szerkesztő: dr. Pesthy Gábor Nyomdai előkészítés: CAD Bt. A borítót Ghost eredeti

tervének felhasználásával Kálmán Tünde készítette A borítón lévő kép © REX/Sipa

(Photo:Olympia) A szerző fotója a hátsó borítón Lalla Ward felvétele Nyomta és kötötte: Kaloprint

Nyomda Kft., Kalocsa

ISBN 963 9552 48 8

Richard Dawkins
A szétdarabolt gondolat

*P. Cavalieri és P. Singer által szerkesztett The Great Ape Project c. könyvből
(London, Fourth Estate, 1993).*

Uram!

Ön a gorillák megmentésére kér tőlem pénzt. Szándéka kétségkívül dicséretes. De az még csak fel sem merült önben, hogy embergyerekek ezrei is pontosan ugyanúgy szenvednek az afrikai kontinensen?! Bőven marad idő a gorillákra, ha már az utolsó gyerekről is gondoskodtunk. Határozzuk meg helyesen a legfontosabb teendőket, kérem!

E feltételezett levelet manapság szinte bármely jóakarátú egyén írhatná. E gondolkodásmód pellengérré állításával nem azt akarom mondani, hogy nincsenek olyan esetek, mikor az embereknek prioritást kell kapniuk. Azt hiszem, vannak ilyenek, de azt is hiszem, hogy a fordítottja is előfordul. Én csak az automatikus, átgondolatlan, faji alapú kettős mércére szeretnék rámutatni. Sok embernek teljesen magától értetődő, hogy az embereknek minden vita nélkül speciális elbánás jár. A fenti elképzelt levél másik változata megvilágítja, mire is gondolok:

Uram!

Ön a gorillák megmentésére kér tőlem pénzt. Szándéka kétségkívül dicséretes. De az még csak fel sem merült önben, hogy földimalacok ezrei is pontosan ugyanúgy szenvednek az afrikai kontinensen?! Bőven marad idő a gorillákra, ha már az utolsó földimalacról is gondoskodtunk. Határozzuk meg a helyesen a legfontosabb teendőket, kérem!

E második levél szinte biztosan kiprovokálja a kérdést: vajon mi olyan különleges ezekben a földimalacokban? Jó kérdés, és kielégítő választ kell kapnunk rá, mielőtt komolyan vennénk a levelet. Ám az első levél a legtöbb emberből nem váltaná ki a „vajon mi olyan különleges az emberekben?” kérdést. Nem tagadom, hogy az első kérdésre sokkal meggyőzőbb válaszokat lehet adni, mint a földimalacosra. Csupán azt a hibát kritizálom, hogy sokaknak eszébe sem jut, hogy az emberek esetében is feltehető ugyanez a kérdés.

A fajelvűek¹ úgy tartják, hogy a válasz pofonegyszerű. Az emberek emberek, a gorillák pedig állatok. Van egy megkérdőjelezhetetlen, tátongó szakadék köztünk, és egyetlen embergyerek élete többet ér, mint a világ összes gorillájának az élete. Egy állat életének „értéke” annyi, amennyiért a tulajdonosa – vagy ritka fajok esetén az emberiség – új egyedet szerezhethet be. De tegyük rá a Homo sapiens címkét akár egy darabka érzéketlen, magzati szövetre, és az életnek hirtelen végtelen, felmérhetetlen értéke lesz.

Ez a megközelítés jellemző – ahogy én hívom – a szétdarabolt (diszkontinuus) gondolkodásra. Mindnyájan egyetértünk abban, hogy egy kétméteres nő magas, míg egy százhatvan centis nem az. A „magas” és „alacsony” jelzők arra csábítanak, hogy kvalitatív osztályokba szorítsuk e szavakat, ám ez nem jelenti azt, hogy a világ valóban különálló szakaszokra lenne felosztva. Ha valaki most azt mondja nekem, hogy ez a nő itt százkilencvenöt centi magas, és megkérdi, hogy akkor őt most magasnak kell-e tekintenünk vagy sem, csak megvonnám a vállam, és azt mondanám: „Százkilencvenöt centi magas. Nem mond ez eleget arról, amit tudni szeretnénk?” De a szétdarabolt elme, illetve annak a karikatúrája, a bíróság elé citálna, hogy ott döntsék el (feltehetően hatalmas pénzekért), hogy a szóban forgó nő magas-e vagy alacsony. Bár az az igazság, hogy nem is kellett volna a karikatúra szót mondanom. Évekkel ezelőtt a dél-afrikai bíróságoknak arról kellett határozatokat hozniuk, hogy az ilyen vagy olyan százalékból kevert származású egyének fehérnek, feketének vagy színesnek számítanak-e.²

A szétdarabolt gondolkodás mindenütt jelen van. Különösen nagy teret nyert a jogászok és a vallásos emberek körében (nemcsak a bírók jogászok; a politikusok nagy része is az, és minden politikus meg akarja nyerni a vallásos emberek szavazatát is). Nemrég egy nyilvános előadásom után a közönség soraiból keresztkérdéseknek vetett alá egy jogász. Teljes jogi fegyvertárának bevetésével próbálta az evolúció létét megkérdőjelezni. Ha az „A” faj az evolúció során „B” fajjá fejlődik – okoskodott –, kell lennie egy pontnak, mikor az anya még a régi, az „A” fajba tartozik, míg a gyermeke az új, a „B” fajba. Márpedig, a különböző fajok egyedei nem kereszteződnek egymással. Felteszem – magyarázott tovább –, hogy a gyermek aligha lehet annyira különböző a szüleitől, hogy ne legyen képes szaporodni a saját fajával. Vagyis – összegezte diadalmasan –, mi más ez, mint az evolúció elméletének teljes kudarca?

De mi vagyunk azok, akik úgy döntöttünk, hogy folytonosság nélküli fajokba osztjuk az állatokat. Az élet evolúciós szemlélete szerint kell lenniük közbenső állapotoknak,

¹ E kifejezést (speciesist) Richard Ryder találta ki, és Péter Singer dobta be a köztudatba, a rasszizmus analógiájára.

² Szerencsére ma már nem ez a helyzet. Az apartheid rendszer a részekre szakadt gondolkodás zsarnokságának egyik történelmi emlékműve.

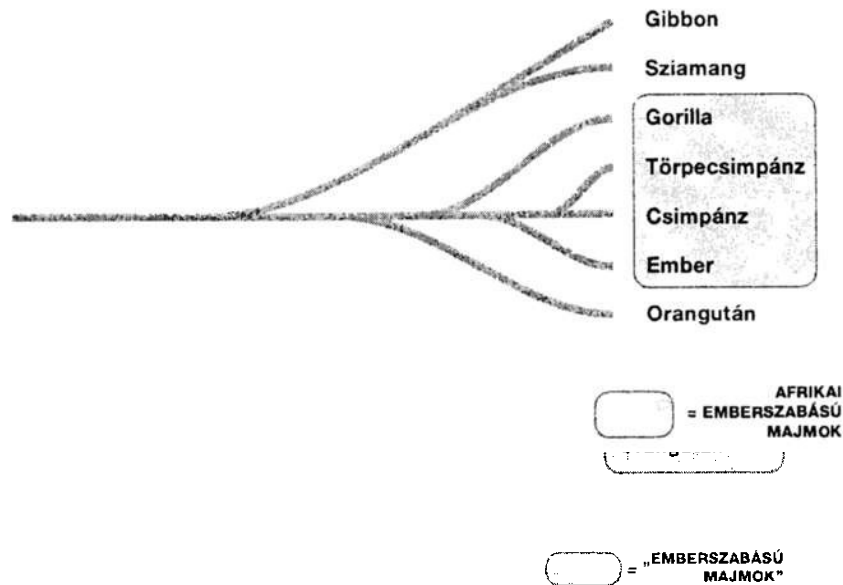
még akkor is, ha – névadó rituáléinknak megfelelően – ezek ma már általában kihaltak. De nem minden esetben. A jogász meglepődne, és remélem, meg is rökönnyödne az úgynevezett „gyűrűfajok” hallatán. A legismertebb az ezüstsírály/heringsírály gyűrű. Nagy-Britanniában ezek teljesen elkülönült fajok és elég eltérő a színük is. Bárki megkülönbözteti őket. De ha követjük az ezüstsírály-populációt nyugati irányba, az Északi-sark körül Észak-Amerikáig, majd Alaszkán és Szibérián át egészen vissza, Európáig, különös tényre figyelhetünk fel. Az ezüstsírályok fokozatosan egyre kevésbé hasonlítanak az ezüstsírályokra, és egyre inkább a heringsírályokra, egészen addig, amíg kiderül, hogy az európai heringsírályok tulajdonképpen az ezüstsírályokként indult gyűrű másik felét jelentik. A madarak a gyűrű minden pontján eléggé hasonlítanak a szomszédjukhoz, hogy egymással kereszteződjenek, egészen addig, míg a kontinuum véget nem ér Európában. E pontnál az ezüstsírályok és a heringsírályok már nem kereszteződnek, noha folyamatos, a világot átérő, egymással kereszteződő társak sorozata kapcsolja össze őket. Az egyetlen dolog, ami az ilyen gyűrűfajokban különös, az az, hogy az átmeneti fajok még mindig megvannak. Minden két, kapcsolódó faj potenciális gyűrűfaj; a közbenső fajok feltétlenül éltek valaha. Csakhogy a legtöbb esetben ezek már kihaltak.

A jogász képzett, ám szétdarabolt gondolkodásával ragaszkodott ahhoz, hogy az adott egyed az egyik vagy másik fajhoz sorolja. Nem engedte meg azt a lehetőséget, hogy egy egyed félúton legyen két faj között, vagy az „A” fajtól a „B” fajhoz vezető út egytizedénél. Az önjelölt „életigenlők” (pro-lifers), és azok, akik nagy élvezettel vetik bele magukat az olyan ostoba vitákba, mint hogy a fejlődésének mely pontján „válik” a magzat emberi lényé, ugyanezt a részekre szakadt gondolkodást példázzák. Semmi értelme azt mondani nekik, hogy az általuk fontosnak tartott emberi jellemvonásoktól függően a magzat „félíg emberi lény”, vagy „századrészben emberi lény”. A szétdarabolt elme számára az „emberi” egy abszolút fogalom. Nincsenek átmenetek. És ebből ered a legtöbb baj.

Az „emberszabású majom” kifejezést általában csimpánzokra, gorillákra, orangutánokra, gibbonokra és sziamangokra alkalmazzuk. Azt elismerjük ugyan, hogy mi is hasonlítunk a majmokra, de azt már ritkán, hogy mi is majmok vagyunk. A csimpánzokkal és gorillákkal közös ősrünk sokkal közelebb áll hozzánk időben, mint e majmok és az ázsiai majmok – a gibbonok és orangutánok – közös őse. Nincs olyan természeti kategória, amely magában foglalná a csimpánzokat, gorillákat és orangutánokat, de kizárná az embereket. Az embert kizáró „emberszabású majom” kategória mesterséges voltát a következő diagram ábrázolja. A családfából látszik, hogy az ember a majomcsoport sűrűjében található; a hagyományos „emberszabású

majom" kategória mesterkéltség mivoltát az árnyékolás emeli ki.

Valójában nem egyszerűen majmok, hanem afrikai emberszabású majmok vagyunk. Ha nem zárjuk ki belőle önkényesen az embert, az „afrikai emberszabású majom” kategória természetes kategória. Az alábbi ábrán az árnyékolás területéből nem csipentettem ki önkényesen semmit:

Minden valaha élt afrikai emberszabású majom, magunkat is beleértve, a szülőgyerek kötelék megszakítatlan láncával kapcsolódik egymáshoz. Ugyanez igaz minden valaha élt állatra és növényre, bár a távolságok itt már sokkal nagyobbak. Molekuláris bizonyítékok azt mutatják, hogy a csimpánzokkal közös ősrünk 5-7 millió évvel ezelőtt élt Afrikában, körülbelül félmillió generációval előttünk. Ez nem is hosszú idő, ha az evolúció mértékegységeivel mérünk.

Néha szerveznek olyan happeningeket, melyekben emberek ezrei vesznek részt, például valamilyen karitatív cél érdekében egymás kezét fogva emberi láncot alkotnak, mondjuk az Egyesült Államok két partja között. **Képzeljünk most el egy olyan emberi láncot, amely az egyenlítő mentén áll fel, Afrika teljes szélességében. Legyen ez egy különleges lánc, amelyben gyerekek és szülők vesznek részt, és az idővel is játszanunk kell majd, hogy el tudjuk képzelni az egészet. Ott állunk az Indiai-óceán homokos partján, Szomália déli részén, és észak felé tekintünk. Bal kezünkkel az anyánk jobb kezét fogjuk. Ő viszont az ő anyja kezét fogja, vagyis a mi nagyanyánkét. A nagyanyánk az ő anyja kezét fogja, és így tovább. A sor felnyúlik a partra, a száraz bozótos irányába, és tovább nyugatra, a kenyai határ felé. Milyen messze kell elmennünk, hogy megtaláljuk a csimpánzokkal közös ősrünket? Ez az út meglepően rövid. Ha minden emberre egy métert számítunk, 300 mérföldön**

(nagyjából 480 kilométeren) belül elérjük azt az őünket, aki egyben a csimpánzok őse is. Éppen hogy csak kezdtük átszelni a kontinenst, és még a felénél sem vagyunk a Nagy-hasadék völgy (Rift-Valley) felé vezető úton. Ez az ő jóval keletre áll a Kenya-hegységtől, miközben kezében tartja egyenes ágú leszármazottainak láncát, amely bennünk végződik, a somáliai tengerparton.

A lánya, akit a jobb kezével fog, az az ő, akitől származunk. Most ez a ravasz ősanánk kelet felé, a tenger felé fordul, és bal kezével a másik lánya kezét fogja meg, azét, akitől a csimpánzok származtak (vagy a fiáét, persze, de az egyszerűség kedvéért maradjunk a nőneműeknél). A két nővér egymással szemben áll, és mindketten az anyjuk kezét fogják. A második lány, a csimpánzok őse, megfogja az ő lánya kezét, és így egy új lánc formálódik, amely elér egészen a tengerpartig. Az első unokatestvérek egymással szemben állnak, a másod-unokatestvérek is, és így tovább. Mire ez a visszahajló lánc eléri a tengert, már mai csimpánzokból áll. Szemtől szemben állunk csimpánz rokonunkkal, és az egymás kezét fogó anyák és lányaik elszakíthatatlan láncolata köt bennünket össze. Ha elsétálnánk e lánc előtt, mint valami tábornok a seregszemplén – és elhaladnánk a *Homo erectus*, a *Homo habilis*, és talán az *Australopithecus afarensis* előtt, majd vissza, a másik oldalon (ahol a csimpánzok közbenső fajainak nincsenek neveik, mert nem találtak ilyen maradványokat) –, sehol sem találkozoznánk szembeötlő töréssel. A lányok hasonlítanak az anyjukra, éppannyira, mint amennyire általában hasonlítanak. Az anyák éppúgy szeretnék a lányaikat, és éppúgy vonzódnának hozzájuk, mint ahogy ezt mindig is teszik. És ez a kéz-a-kézben kontinuum, amely választóvonal nélkül köt minket a csimpánzokhoz, olyan rövid, hogy alig nyúlna bele az afrikai hátságba, a szülőkontinensbe.

Ez az időben visszanyúló, megkettőzött lánc kicsit olyan, mint a sirályok gyűrűje a térben; a különbség csak annyi, hogy itt a közbenső fajok kipusztultak. Eszerint az erkölcs szempontjából teljesen közömbösnek kell lennie, hogy a közbensők kipusztultak-e, vagy sem. Mert mi van, ha nem? Mi történne, ha egy közbenső faj – amely nemcsak amolyan kéz-a-kézben, hanem valódi vérségi, kereszteződésre képes kapcsolatot teremtene köztünk és a csimpánzok között – túlélte volna ezt az időt? Van egy dal, amely így szól: „Táncoltam egy férfival, aki táncolt egyszer egy nővel, aki már táncolt a walesi herceggel”. A mai csimpánzokkal nem tudunk kereszteződni (egészen), de csak néhány közbenső faj kérdése, hogy ezt énekelhessük: „Kereszteződtem egy férfival, aki kereszteződött egy nővel, aki kereszteződött egy csimpánzzal”.

Csak szerencse kérdése, hogy ezek a közbenső fajok már nem léteznek. (Van, akinek ez jó szerencsét jelent; jómagam nagyon szeretnék találkozni velük.) De ha mégis

léteznének, a jogrendszerünk és az erkölcsi érzékünk nagyon megváltozna. Csak annyi kellene, hogy felfedezzünk egyetlen túlélőt, mondjuk a *Budongo* őserdőben az *Australopithecus* egy hátramaradt példányát, és normáink, erkölcsi rendszerünk finoman kiegyensúlyozott rendszere egyszeriben összeomlana. A védőfalak, melyekkel világunkat elkülönítjük az állatok világától, darabokra hullanának. A rasszizmus gonosz és konok zavarodottsággal keveredne a fajelvűséggel. Az apartheid – azok számára, akik hisznek benne – új, és valószínűleg még sürgetőbb célokat tűzne ki maga elé.

De, kérdezhetné a morálfilozófus, miért érdekelne minket mindez? Hát nemcsak a hézagos elme az, amely határokat kíván állítani? Mit változtat a dolgokon az, ha az afrikai majmok teljes kontinuumában a túlélők kényelmes távolságot hagytak a Homo és a Pan között? Magától értetődő, hogy az állatokhoz való viszonyunkat nem az határozza meg, hogy képesek vagyunk-e velük kereszteződni, vagy sem. Ha igazolni akarjuk a kettős mércét – ha a társadalom úgy döntött, hogy az emberekkel jobban kell bánni, mint például a marhákkal (melyeket meg szabad főzni, és meg szabad enni, míg az embereket nem) –, akkor a közeli rokonságnál hatékonyabb érveket kell találnunk. Lehet, hogy az emberek a rendszertani besorolás szerint valóban messzebb állnak a szarvasmarhától, ám nem az a lényeg, hogy mindnyájunknak agya van? Vagy (ami még jobb) Jeremy Bentham gondolatmenetét követve, az emberek nagyobb szenvedésre képesek. Vagy, hogy még ha a marhák ugyanúgy félnek is a fájdalomtól, mint az emberek (és az ég szerelmére, mi okunk volna az ellenkezőjét feltételezni?), ők legalább nem tudják, mi vár rájuk. Tegyük fel, hogy a polipok felmenői egykor a miénkkel vetekedő elmével és érzelmekkel rendelkeztek. Ezt teljes joggal feltételezhetjük. Már ez a pusztán lehetőség rámutat a rokoni kapcsolatok másodlagosságára. Vagyis, kérdezi a morálfilozófus, miért hangsúlyozzuk annyira az ember és a csimpánz közti folytonosságot?

Igen, egy ideális világban a közeli rokonságnál valóban jobb érveket kellene találnunk annak igazolására, hogy például húst eszünk, de nem vagyunk kannibálok. Ám a kiábrándító tény az, hogy manapság a társadalom morális hozzáállása szinte kizárólag hézagos, fajelvű alapokon nyugszik.

Ha valakinek sikerülne egy csimpánz/ember hibridet létrehozni, a hír megrengetné a világot. A püspökök összevissza hebegnének, a jogászok mohó várakozással készülnének az újfajta ügyekre, a konzervatív politikusok dörgedelmes beszédek tartanának, a szocialistáknak pedig fogalmuk sem lenne, hogy milyen álláspontra helyezkedjenek. A fegyvertényt végrehajtó tudósokat kiűznék a nyilvános helyekről, a hitszónokok és a bulvársajtó lovagjai sorra lelepleznék őket, és talán még az ajatollah segédei is elítélően nyilatkoznának róluk. A politika már sohasem lenne a

régi, sem a teológia, sem a szociológia, sem a pszichológia és a filozófia legtöbb ága. A Föld, melyet így megrázhat egy olyan mellékes esemény, mint egy hibrid létrehozása, valóban egy fajelvű világ, melyet részekre szakadt elmék uralnak.

Azt kívántam érvekkel alátámasztani, hogy mennyire sajnálatos a tudatunkban az emberek és a „majmok” közé mélyített áthághatatlan szakadék. Azt is állítottam, hogy e megszentelt szakadék jelenlegi helyzete teljesen önkényes – egy evolúciós véletlen eredménye. Ha a túlélés és kihalás esetlegessége másként alakult volna, a szakadék most máshol lenne. Egy véletlenre alapozott etikai elveket pedig nem szabad kőbe vésett kinyilatkoztatásként kezelnünk.